

ZPRÁVY

VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUČI

329/2025 PŘÍRODNÍ VĚDY

Na obálce / On the cover

PŘEDNÍ STRANA OBÁLKY / FRONT COVER

Pestřenka *Didea alneti*, samice. Foto Miroslav Král, 2022.

Didea alneti, female. Photo by Miroslav Král, 2022.

DRUHÁ STRANA OBÁLKY / FRONT INNER COVER

Obr. 1. Pestřenka *Ceriana conopsoides*, samice. Foto Miroslav Král, 2023.

Fig. 1. *Ceriana conopsoides*, female. Photo by Miroslav Král, 2023.

Obr. 2. Pestřenka *Pocota personata*, samec. Foto Miroslav Král, 2024.

Fig. 2. *Pocota personata*, male. Photo by Miroslav Král, 2024.

TŘETÍ STRANA OBÁLKY / BACK INNER COVER

Konference Hole-nesting Birds v Olomouci

Hole-nesting Birds Conference in Olomouc

Obr. 1. Společné foto účastníků HNB 2025 konference na terase Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého. Foto Barbora Kristová, 11. 9. 2025.

Fig. 1. Group photo of participants of the HNB 2025 conference on the terrace of the Faculty of Science, Palacký University in Olomouc. Photo by Barbora Kristová, 11th September 2025.

Obr. 2. Na lokalitě Dlouhá Loučka pozdravil účastníky exkurze nestor budkového výzkumu v ČR, pan Miroslav Král (zleva: Vladimír Remeš, Miloš Krist, Miroslav Král, Peter Adamík). Foto Barbora Kristová, 12. 9. 2025.

Fig. 2. At the Dlouhá Loučka site, the participants were greeted by the doyen of nest-box research in the Czech Republic, Miroslav Král (from left: Vladimír Remeš, Miloš Krist, Miroslav Král, Peter Adamík). Photo by Barbora Kristová, 12th September 2025.

ZADNÍ STRANA OBÁLKY / BACK COVER

Tořič pavoukonosný (*Ophrys sphegodes*) na kresbě z Bílých Karpat z roku 1971. Autor Josef Dohnal. Inv. č. Bdiv 1276.

Early spider-orchid (*Ophrys sphegodes*) depicted in a drawing from the White Carpathians, 1971. Author: Josef Dohnal. Inv. no. Bdiv 1276.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci jsou odborným recenzovaným periodikem.

© Vlastivědné muzeum v Olomouci 2025

ISSN 1212-1134

Léčivé rostliny a jejich využití v historii zachycené na lékárenských stojátkách ve sbírce Vlastivědného muzea v Olomouci

Medicinal Plants and Their Historical Use Reflected in Apothecary Jars from the Collection of the Regional Museum in Olomouc

Magda Bábková Hrochová^{1,2} – Katarína Kaffková¹

¹Národní centrum zemědělského a potravinářského výzkumu, v. v. i. (CARC), Oddělení genetických zdrojů zelenin, léčivých rostlin a speciálních plodin, Šlechtitelů 892/29, 779 00 Olomouc; katarina.kaffkova@carc.cz

²Vlastivědné muzeum v Olomouci, náměstí Republiky 5, 771 73 Olomouc; babkovahrochova@vmo.cz

ABSTRAKT

Muzeologický průzkum stojatek ve sbírkách Vlastivědného muzea v Olomouci navazuje na zpracování *materia medica* herbária olomoucké Krajiné lékárny. Jeho cílem je odhalit léčivé rostliny, které byly od 18. do 20. století využívány na území města Olomouce a jsou zachyceny prostřednictvím historických muzejních předmětů, v tomto případě lékárenských stojatek, případně dalších nádob, které sloužily k uchování léčiv. Průzkum proběhl na souboru 457 kusů stojatek různého stáří i materiálu, které jsou uloženy v lékařsko-lékařenském fondu Vlastivědného muzea v Olomouci a řada z nich má prokazatelně vztah k Olomouckému regionu. Z nich 182 ks dokumentuje využívání léčivých rostlin: 23 stojatek sloužilo k uchování surových rostlinných drog nezpracovaných do konkrétních léčivých přípravků, 129 stojatek bylo určeno pro složená léčiva, v jejichž receptech figurovala pouze jedna léčivá rostlina a 32 ks stojatek obsahovalo složená léčiva, v jejichž receptech figurovalo více léčivých rostlin. Tato práce se podrobněji zaměřila na první dvě z uvedených skupin, protože u nich lze poměrně přesně určit zdrojové taxony použitých rostlin.

KLÍČOVÁ SLOVA: botanika, drogy, farmacie, léčiva, lékařsko-lékařenský fond, muzeologie

ABSTRACT

The museological survey of apothecary jars in the collections of the Regional Museum in Olomouc builds upon previous research into the *materia medica herbarium* of the Olomouc "The Krajinská Pharmacy". Its aim is to identify medicinal plants

that were used in the area of the city of Olomouc from the 18th to the 20th century and are preserved through historical museum objects – in this case, apothecary jars or other containers once used to store medicinal substances. The survey was conducted on a set of 457 jars of various ages and materials housed in the Medical-Pharmaceutical Collection of the Regional Museum in Olomouc, many of which can be demonstrably linked to the Olomouc region. Of these, 182 jars document the use of medicinal plants: 23 jars were used to store crude plant drugs not yet processed into specific medicinal preparations, 129 jars for compound medicines containing a single medicinal plant, and 32 jars held compound medicines containing multiple medicinal plants. This study focuses in more detail on the first two groups, as it is possible to identify the plant source taxa with relative accuracy.

KEYWORDS: botany, compound drugs, crude plant drugs, medical-pharmaceutical collection, museology, pharmacy

Úvod

Při zpracování *materia medica* herbária olomoucké Krajinské lékárny (BÁBKOVÁ HROCHOVÁ et al., 2023, 2024) jsme zjistily, že se samotným mobiliářem herbária bylo do muzea převedeno také značné množství nádob a stojatek, z nichž některé byly popsány a při bližším zkoumání bylo zřejmé, že i v tomto souboru sbírkových předmětů lze nalézt doklady o využití léčivých rostlin, ať už samostatných jednodruhových drog, nebo rostlin jako součástí složených léčivých přípravků. Do průzkumu byly nakonec zahrnuty i další stojatky, které jsou uchovávány v lékařsko-lékárenském fondu Vlastivědného muzea v Olomouci. Z nich některé jsou také spojeny s olomouckými lékárnami, ať již s Krajinskou lékárnou, lékárnou U Anděla strážce nebo Černou lékárnou. U velké části bohužel toto propojení s konkrétním místem není známé, ale lze předpokládat, že pochází z Olomouckého regionu. Na založení a budování muzejní sbírky se totiž podíleli lékárníci a lékaři z Olomouce. Samotný lékařsko-lékárenský fond vznikl kolem roku 1947, kdy olomoucký lékárník Karel Fuhrich (1873–1953), první český majitel Krajinské lékárny, věnoval muzeu vzácné lékárenské tisky a další předměty. Základ lékařské části sbírky tvoří lékařské nástroje a písemnosti darované Mauricem Remešem (1867–1959), olomouckým lékařem, přírodovědcem, paleontologem a historikem v oblasti lékařství.

Materiál

Stojatky ve sbírce VMO jsou různého stáří, velikosti i materiálu – od malých kovových masťovek nebo malých skleněných stojatek na éterické oleje (silice) po střední a velké stojatky ze dřeva, porcelánu, tmavého i čírého skla (obr. 1). Do průzkumu bylo zahrnuto 457 kusů stojatek, které byly opatřeny popisky. Většina z nich jsou tzv. prachovnice – skleněné nádoby válcovitého nebo hranatého tvaru se zabroušeným hrdlem. Převažuje číré sklo, část je z hnědého skla. Popisky jsou většinou vyvedeny na bílém pozadí černým písmem, případně červeným písmem na bílém podkladu (u silně účinných látek, zapáchajících látek a žíravín) nebo bílým písmem na černém poli v případě velmi silně účinných látek a jedů. Signatury

jsou více či méně ozdobně orámovány černou, červenou nebo zlatou linkou. Porcelánové stojatky jsou válcovitého tvaru, často s rozšířenou spodní částí pro zvýšení stability, na bílé glazuře jsou názvy léčiv černým písmem, opět nechybí ozdobné orámování. K uchovávání mastí a masťových základů sloužily velké porcelánové nádoby válcového tvaru. Méně zastoupenými materiály jsou dřevo (kromě 13 dřevěných prachovnic a souboru 14 barokních stojatek i 4 originální obaly od zubní pasty Kalodont) a kov (3 malé masťovky, 1 originální plechová krabička na pastilky pro léčbu trávicích potíží).

Spolu s barokním herbáriem olomoucké Krajinské lékárny bylo do VMO převedeno i na 400 kusů dalších předmětů – lékárenského vybavení, především stojatek. Do průzkumu bylo zařazeno 280 z nich. Tyto jsou jednoznačně spojeny s Krajinskou lékárnou. Stejně tak je s ní spojeno šest kusů dalších stojatek, které byly do sbírky zařazeny v 70. letech 20. století a jejich původ je uveden v inventárních záznamech.

Nejstarší a nejcennější je soubor 14 barokních stojatek pocházejících pravděpodobně z Černé lékárny na nároží Horního a Dolního náměstí v Olomouci (BÁBKOVÁ HROCHOVÁ et al., 2019), které jsou datovány do konce 17. století. Vyrobeny jsou ze dřeva, mají válcový tvar se zúžením uprostřed a jsou uzavíratelné dřevěným víčkem. Všechny jsou v barvě slonové kosti a mají jednotnou výzdobu – modrou linku při horním i spodním okraji, dále v horní části stylizovanou pásku, na které je černým písmem uveden název léčiva, přičemž začáteční písmena názvu jsou provedena červenou barvou; použity jsou i lékárenské symboly. Stojatky jsou navíc ozdobeny kolorovanými miniaturami, které byly nakresleny na papíře a poté nalepeny na stojatku. Kresby znázorňují rostliny či zvířata, ze kterých bylo léčivo získáno, nebo nějaký výjev zpodobňující způsob užití léku (obr. 1-H).

Posledním souborem s jistým původem je 41 stojatek pocházejících z lékárny U Anděla strážce. Lékárna s tímto názvem byla v provozu mezi lety 1922 až 1950 v Olomouci na Štefánikově třídě 5 (dnes třída 1. máje) (OPLETALOVÁ, 2010). Porcelánové, dřevěné i skleněné stojatky z čirého i hnědého skla spojuje jednotná výzdoba – nápisy provedené černým písmem jsou v silném černém obdélníkovém rámečku s vyklenutím ve středu horní části, uvnitř rámečku je doplňkové zdobení tmavě zelenou barvou: tři body v dolní části, linky po stranách a dvojitá linka v horní části se čtverečky v rozích (obr. 1-E, 1-F).

Velká část stojatek bohužel není spojena s žádnou olomouckou lékárnou, ani nejsou známé nějaké bližší okolnosti jejich původu; na inventárních kartách je uveden buď převod z Vlasteneckého muzea nebo sběr v roce 1970.

Metodika

V depozitáři byla provedena pracovní fotodokumentace všech stojatek a nádob, které byly opatřeny popisem léčiva. Znění nápisů bylo přepsáno do tabulkového přehledu, do kterého byly doplněny plné názvy léčiv, jejich české názvy a synonyma. U složených léčiv bylo na základě dobové literatury zjištěno jejich složení. Pro podrobnější výzkum byly vybrány pouze stojatky obsahující léčiva, v jejichž složení byly uvedeny léčivé rostliny.

Jednotlivé zjištěné rostlinné drogy byly přiřazeny k botanickým taxonům za pomoci dobových lékopisů platných na našem území a další dobové farmaceutické i botanické literatury.

Byly použity především tyto lékopisy: *Pharmacopoea austriaca* – páté vydání z roku 1855; *Pharmacopoea austriaca* – osmé vydání z roku 1906, které platilo i na území historických českých zemí s výjimkou období 2. světové války až do roku 1947; první vydání

Československého lékopisu (*Pharmacopoea Bohemoslovenica*), které vyšlo v roce 1947 na základě přepracovaného a doplněného předválečného rukopisu.

Při zjišťování plných názvů léčiv a jejich složení byly využívány zejména publikace: JANDA (1941), BĚLOHOUBEK (1881), LÁBLER (1894). Aktuální názvosloví rostlinných taxonů bylo uvedeno dle databáze české flóry a vegetace PLADIAS (2025), mezinárodní encyklopedie rostlin, hub a živočichů BioLIB (2025) a podle mezinárodní databáze Global Biodiversity International Facility (2025).

Pro jednoznačnou identifikaci stojatek v tabulkových přehledech jsou využita evidenční čísla lékařsko-lékařenského fondu VMO.

Výsledky

V rámci provedeného muzeologického průzkumu bylo zpracováno 457 lékárenských stojatek s čitelnými popisky. U 182 můžeme konstatovat, že buď přímo (v případech stojatek sloužících k uchování jednotlivých drog) nebo nepřímo (prostřednictvím známých dobových receptů na léčivé přípravky) dokumentují využívání léčivých rostlin.

Stojatky a jejich příslušnost k určité lékárně

Systematický muzeologický průzkum celého souboru stojatek uložených v lékařsko-lékařenském fondu VMO přinesl kromě zjištění používaných léčiv a rostlinných taxonů i zajímavý poznatek týkající se příslušnosti stojatek k určité lékárně. Ve fondu existuje soubor 41 stojatek, které mají v evidenčních záznamech uveden původ v lékárně U Anděla strážce. Díky převodu do elektronické evidence a kompletní fotografické dokumentaci bylo porovnáním zjištěno, že ve fondu je dalších 25 kusů stojatek se stejně vyvedenými signaturami i zdobením, a je tedy velmi pravděpodobné, že i přes absenci záznamů v evidenci pochází právě z této lékárny. Pokud vezmeme při výzkumu v potaz i toto zpětné přiřazení stojatek k lékárně na základě vizuální podobnosti, vzroste nejen celkový počet stojatek z lékárny U Anděla strážce na 66, ale i počet stojatek obsahujících rostlinná léčiva spojená s územím Olomouce o dalších 17. Celkový přehled počtu stojatek obsahujících rostlinná léčiva vzhledem k jejich původu by pak vypadal následovně:

Celkový počet stojatek s rostlinnými léčivy	182 ks	100 %
Krajinská lékárna	110 ks	60,44 %
U Anděla strážce	31 ks	17,03 %
Černá lékárna	8 ks	4,4 %
Bez údajů o původu	33 ks	18,13 %

Léčiva obsahující rostlinné složky zachycená na stojatkách ve fondu VMO

Dvacet tři stojatek sloužilo k uchování surových rostlinných drog z celkem 21 rostlinných taxonů (tab. 1). Jednalo se tedy o nejjednodušší léčiva, kde účinná hmota byla beze všech přísad (JANDOUS, 1885). Ve stojatkách nejčastěji uchovávanými (9 ks, 9–11 taxonů) byly pryskyřice (pod názvy gum, gummiresina, resina) získávané z bylin i dřevin v jižní Evropě (modřín, sturač), Asii (ambroň východní, kadidlovník, ločidlo čertovo lejno, ošak ammonatý, sturač benzoový, tragant – kozinec slizodárný), Africe (arabská guma) i Americe (ambroň západní, jalapa). Nesoulad v počtu taxonů způsobuje léčivo *Balsamum styracis liquidum*

(storax, tekutý styrax) (obr. 1-F), který se v průběhu historie získával z různých rostlinných taxonů. Na našem území se jeví nejpravděpodobnější asijská ambroň východní (*Liquidambar orientalis*), případně severoamerická ambroň západní (*Liquidambar styraciflua*) – oba tyto druhy jsou jako zdroj tekutého styraxu označovány nejčastěji; WOLFF a HIRSCH (1866) však takto označují drogu ze styrače (*Styrax officinalis*). Ve dvou stojatkách byly plavuňové výtrusy neboli žluté zasýpátko (obr. 1-G). Pět stojatek obsahovalo práškované kořeny (radix) – ve dvou byl kořen lékořice, po jednom kořen kozlíku, omanu a proskurníku, v jedné byl uchovávan oddenek kurkumy. Další stojatky obsahovaly semena „krétské mrkve“ (*Athamanta cretensis*) (obr. 1-H) a benediktu lékařského, plody kardamomu, muškátový květ (sušený míšek ze semene muškátovníku vonného), hřebíček (nerozvitá poupata hřebíčkovce kořenného) a prášek z větviček jalovce chvojky. Pouhé tři stojatky z této skupiny jsou prokazatelně spjaty s Krajskou lékárnou, v jejímž dochovaném herbáriu proběhl předchozí průzkum zjišťující používané drogy (BÁBKOVÁ HROCHOVÁ et al., 2023, 2024). Dvě z drog na stojatkách (kořen lékořice a kozlíku) byly zachyceny již při průzkumu herbária, arabská guma – Gummi arabicum – však dokládá přítomnost dalšího taxonu využívaného v této lékárně, a to akácie senegalské (*Senegalia senegal*).

Tabulka 1. Rostlinné drogy zachycené na stojatkách v lékařsko-lékařenském fondu VMO. Řazeno abecedně podle názvu zdrojového taxonu. Použité zkratky lékáren: AS – Lékárna U Anděla strážce, ČL – Černá lékárna, KL – Krajská lékárna. Čísla v názvech popisují dávkování – *pro dosi* (jednotlivá dávka) a *pro die* (denní dávka).

Table 1. Medicinal plant drugs recorded on apothecary jars in the Medical and Pharmaceutical Collection of the Regional Museum in Olomouc. Listed alphabetically by the name of the source taxon. Pharmacy abbreviations used: AS – *U Anděla strážce Pharmacy*, ČL – *Černá lékárna (Black Pharmacy)*, KL – *Krajská lékárna (The Krajská Pharmacy)*. The numbers in the name of the medicinal product indicate the dosage – *pro dosi* (single dose) and *pro die* (daily dose).

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
LI 58	RAD. ALTHAEAE PULV.	Radix althaeae pulveratus	ibiškový kořen práškový, proskurníkový kořen	<i>Althaea officinalis</i>	proskurník lékařský	kořen	AS
LI 281	GUM: TRAGACANT	Gum tragacanth	tragantová guma	<i>Astragalus tragacantha</i>	kozinec	pryskyřice	ČL
LI 286	SEM: DAVC: CR:	Semen dauci cretici	semena „krétské mrkve“	<i>Athamanta cretensis</i>	„krétská mrkev“	plody	ČL
LI 50	GUMMIREs. OLIBAN.	Gummiresina olibanum	kadidlo, Gummi olibanum, Olibanum	<i>Boswellia sacra</i>	kadidlovník pravý	pryskyřice	AS
LI 283	SEM. CARD. B.	Semen cardui benedicti	semena benediktu	<i>Centaurea benedicta</i>	benedikt lékařský	plody	ČL
LI 288	RAD: CURCUM:	Radix curcumae	kurkumový kořen	<i>Curcuma longa</i>	kurkumovník dlouhý	kořen	ČL
LI 52	FRUCT. CARDAMOM	Fructus cardamomi	kardamom(k)y	<i>Elettaria cardamomum</i>	kardamovník obecný	plody	AS
LI 53	GUMMIREs. AMMON.	Gummiresina ammoniacum	pryskyřice amoniaková, Ammoniacum	<i>Ferula ammoniacum</i>	ošak amoniatý	pryskyřice	AS
LI 56	GUMMIREs. ASA FOET.	Gummiresina asae foetidae	čertovo lejno, klejoprskyřice asantová, Asa foetida	<i>Ferula assa-foetida</i>	ločidlo čertovo lejno	pryskyřice	AS

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
p. č. 2/2010/54	RAD. LIQUIR. PLV.	Radix liquiritae pulveratus	lékořičový kořen v prášku	<i>Glycyrrhiza glabra</i>	lékořice lysá	kořen	KL
LI 48	RAD. LIQUIRIT. ? PULV.						AS
LI 284	ENVLAE	Pulvis enulae	omanový prášek	<i>Inula helenium</i>	oman pravý	kořen	ČL
LI 114	RESINA JALAPAE 0.5 / 1.5	Resina jalapae	jalapová pryskyřice	<i>Ipomoea purga</i>	povjínce počistivá	pryskyřice	x
LI 10	PULV: FROND: SABIN.	Pulvis frondes sabinae	prášek z větvíček jalovce chvojky	<i>Juniperus sabina</i>	jalovec chvojka	větvíčky	x
LI 261	TEREB:VENET:	Terebinthia veneta	modřínový terpentýn, benátský terpentýn, Terebinthia laticina	<i>Larix decidua</i>	modřín opadavý	pyskyřice	x
LI 278	BALS. STYRACIS LIQ.	Balsamum styracis liquidum	tekutý styrax, Styrax liquidus	<i>Liquidambar orientalis / Liquidambar styraciflua / Styrax officinalis</i>	ambořní východní / ambořní západní / styrač	pyskyřice	AS
LI 47	LYCO-PODIUM	Lycopodium	plavuň, plavuňový výtrus, Sporaee lycopodium, žluté zasýpátko	<i>Lycopodium clavatum</i>	plavuň vidlačka	spory	AS
LI 267	PULV: LYCOPODII	Pulvis lycopodii					x
LI 51	ARILL. MYRISTIC.	Arillus myristicae	muškátový květ, Macis	<i>Myristica fragrans</i>	muškátovník vonný	míšek	AS
p. č. 2/2010/51	GUMI ARABIC.	Gummi arabicum	arabská klovatina, arabská guma	<i>Senegalia senegal</i>	akácie senegalská	pryskyřice	KL
LI 282	ASSA:DVLC:	Asa dulcis	benzoe	<i>Styrax benzoin</i>	sturač benzoový	pryskyřice	ČL
LI 57	FLOR. CARYOPH.	Flores caryophylli	hřebíček, Caryophylli aromatici	<i>Syzygium aromaticum</i>	hřebíčkovec kořený	květ (poupata)	AS
p. č. 2/2010/61	RAD. VALER. PLV.	Radix valerianae pulveratum	kozlíkový kořen v prášku	<i>Valeriana officinalis</i>	kozlík lékařský	kořen	KL

Dalším typem léčiv jsou léčiva složená, tedy taková, kde k jedné nebo více účinným látkám jsou přidávány další přísady, které slouží k uvedení léku do určitého tvaru (medium constituens) nebo mají za úkol upravit chuťové vlastnosti léku či překrýt nepříjemný pach (medium corrigens) (JANDOUŠ, 1885).

Jako druhou skupinu jsme vyčlenily stojatky, ve kterých byla uchovávána složená léčiva, v jejichž receptech figurovala pouze jedna léčivá rostlina (tab. 2). Důvodem byla jasná identifikace taxonu používané rostliny, kterých je zde zastoupeno 68. Jde o nejpočetnější skupinu – zahrnuje celkem 129 stojatek, ve kterých bylo uchováváno 105 různých léčiv; 89 stojatek zároveň doplňuje poznatky o léčivých rostlinách používaných v olomoucké Krajské lékárně. Zastoupení léčiv je poměrně rovnoměrné – většina z nich byla nalezena v jedné nebo ve dvou stojátkách; výjimkou je pouze kozlíková tinktura (Tinctura valerianae) ve čtyřech stojátkách a kakaové máslo (Oleum cacao) a proskurníkový sirup (Sirupus

althaeae) – obě léčiva figurují na třech stojatkách. Z hlediska formy léku tato skupina zahrnovala 11 typů léčiv.

Nejhojněji jsou zastoupeny tinktury – lihové tekuté vylouženiny. Na rozdíl od spiritusů jsou vždy zabarvené, protože kromě účinných látek obsahují i barviva přirozeně se vyskytující v surovinách (BĚLOHOUBEK, 1881). Tinktury obsahovaly 29 ks stojatek, ve skupině je zastoupeno 22 taxonů. Většina taxonů používaných pro výrobu tinktur se používala i jako sušené drogy a byly zachyceny již při průzkumu herbária Krajinické lékárny (např. *Arnica montana*, *Atropa bella-dona*, *Cinchona* sp., *Citrus aurantium*, *Gentiana lutea*, *Salvia officinalis*, *Valeriana officinalis*). Nově doloženými taxony léčivých rostlin v rámci průzkumu ve VMO jsou *Commiphora myrrha* a *Vanilla planifolia*; zajímavá je i Tinctura gallarum, duběnková tinktura (obr. 1-B), k jejíž výrobě sloužily duběnky – kulovité hálky žlabatky dubové (*Cynips quercusfolii*), které vytváří její larvy sáním na listech dubů (*Quercus* sp.).

Dvacet stojatek nese označení Oleum. Tento termín se používal pro tři druhy léčiv – jedlé oleje, léčivé oleje a silice. Ve zkoumané skupině stojatek jsou zahrnuty všechny tři druhy olejů, zastoupeno je zde 13 rostlinných taxonů. Mezi jedlé oleje patřil kakaový, mandlový, olivový, podzemnicový a řepkový olej. Oleji určenými pro léčení jsou krotonový olej a liso vaný olej z muškátového oříšku. Mezi silice, označené jako Oleum, řadíme silici kmínovou, citrónovou, eukalyptovou, mátovou, santalovou, terpentýnovou nebo silici z muškátového oříšku. Původně všechna tato léčiva vyráběli lékárníci v lékárnách – lisovali mastné oleje, silice se připravovaly destilací; už v průběhu 19. století ale bylo možné některé přípravky koupit od jiných výrobců – v lékárnách pak byly označeny v názvech adjektivem „venale“ (DRÁBEK, 2012) – tato skutečnost je doložena na stojatce LI 122, Oleum amygdalarum venale.

Extrakty (vylouženiny, výtažky) se získávaly různými způsoby. Obvykle se suchá droga opakovaně vyvařovala ve vodě a přefiltrovaná tekutina se dále odpařovala. Jindy se odpařovala šťáva vymačkaná z čerstvé rostliny nebo se droga luhovala ve vodě nebo ve zředěném lihu (DRÁBEK, 2012). Z 11 zaznamenaných extraktů se osm rostlinných taxonů sloužících k jejich přípravě již objevilo v předchozích článcích o herbáriu Krajinické lékárny (z toho pět je s ní dokonce spojeno), tři další jsou však pro tuto lékárnu nové – jde o boldový, kolový a vilínový extrakt, tedy léčiva vyrobená z listů boldovníku vonného, semen kolovniku zašpičatělého a listů vilínu virginského. Zvláštním typem extraktu je Extractum Mali ferratum solutum – léčivo se objevuje pod názvy Extrakt z jablek se železem, Extractum Malatis Ferrii (BĚLOHOUBEK, 1881), černé železité kapky (JANDA, 1941), Extractum Pomi ferratum solutum. Vyráběl se ze zralých rozmačkaných kyselých jablek a železných pilin. Směs se zahřívala na teplém místě několik týdnů do získání černé hmoty, která se scedila. Nejdůležitější látkou v extraktu byl jablečnan železnatý a částečně železitý (PETLACH, 1948). Výsledné léčivo obsahovalo 0,5 % železa.

Spiritus (aromatický líh) je lékovou formou, která se připravuje destilací – obsahuje tedy pouze v lihu rozpuštěné těkavé látky. V souboru je zastoupeno 9 ks stojatek, které sloužily k uchování spiritusů, zahrnují sedm rostlinných taxonů (bedrník anýz, brukev černou, jalovec obecný, kafrovník lékařský, kmín kořený, mátu pepřnou a ostružiník maliník).

Na sedmi stojatkách je zachyceno pět druhů aromatických vod (Aquae aromaticae). Použitým rostlinným materiálem byly hořké mandle, heřmánek, skořice, fenykl a máta. Původně se připravovaly destilací siličných drog; ve dvacátém století se jejich výroba změnila a začaly se připravovat pomocí lihu a mastku rozpouštěním silic ve vodě (DRÁBEK, 2006). První Československý lékopis je již definuje jako vodné roztoky silic, které mají většinou

přísadu lihu (REKTOŘÍK, 1953). Jejich množství v lékopisech postupně klesalo – v rakouském lékopisu z roku 1906 je již pouze sedm aromatických vod vyráběných z jednoho druhu rostliny. Kromě heřmánkové, skořicové, fenyklové a mátové vody jsou zde i vody z květů pomerančovníku hořkého a růže nebo tzv. bobková vodička (*Aqua laurocerasi*) vyráběná z listů bobkovišně lékařské obsahujících amygdalin, která nahradila v lékárnách dříve hojně používanou vodu z hořkých mandlí.

V pěti stojatkách byly uchovávány sirupy. Tři z nich ovšem zabírá oblíbené léčivo na kašel s mnoha názvy (*Syrupus althaeae*, ibiškový syrob, syrob proti kašli, ibišková šťáva, šťáva proti kašli, proskurníkový sirup) vyráběný z výluhu z kořene proskurníku lékařského svařeného s cukrem. Druhý sirup, malinový (*Sirupus rubi idaei*), se vyrábí z čerstvých plodů maliníku a dodnes se používá jako chuťové korigens nebo v pediatrické praxi při léčbě horečnatých onemocnění. Třetí je složený tymiánový sirup – koncentrovaný roztok sacharosy s tekutým tymiánovým extraktem a bromidem amonným (ŘEHULA et al., 2013).

Do skupiny mastí patří *Unguentum camphorato-ichthamolicum* – kafrová mast s ichthamolem. Jak již název napovídá, kromě kafrovníku lékařského obsahovala i ichthamol, léčivou látku získávanou z živičných břídlíc s protizánětlivými, antibakteriálními a keratoplastickými účinky. Jako druhý je díky využití rostlinného tuku z plodů škumpy voskové (*Cera japonica*) v této skupině zařazen dodnes používaný Synderman, mastový základ používaný v dermatologii na promaštění kůže.

Přípravkem kašovitě konzistence určeným k vnitřnímu použití byl *Electuarium* (lektvař, lektvar, povidla), preparát připravovaný smícháním velmi jemně práškované léčivé hmoty se sirupem, medem nebo povidly (ŠTĚPÁNEK, 1894). V historii byly lektvary velmi oblíbené, ale v lékopisech jich postupně ubývalo – v 19. století už rakouské lékopisy uváděly obvykle jen jeden až tři lektvary, většinou proti zácpě, v československých poválečných lékopisech už žádný lektvar nenajdeme (ARNDT, s. d.). Tato forma byla zachycena na jediné stojatce, a to *Asa foetida electuarium*, lektvar vyráběný z běžného sirupu smíchaného s klejoprskyřičí rostliny *Ferula assa-foetida* (ločidlo čertovo lejno) (obr. 1-A).

Jediná stojatka je příkladem lékové formy Pix, dehet. Jedná se o jalovcový dehet – zahoustlou, temně hnědočervenou až černou tekutinu získávanou suchou destilací jalovcových větvíček.

Roob, neboli řídká povidla, se obvykle připravovala zahuštěním ovocné šťávy (např. z moruší, bezinek, řešetláku) varem a přidáním cukru. Pouze pro Roob juniperi, který je jediným dokladem této lékové formy mezi zkoumanými stojatkami, byl základní tekutinou odvar z čerstvých zralých plodů (DRÁBEK, 2012).

Vinum condurango, kondurangové víno, je sladové víno na podporu správného trávení. Obsahuje extrakt z kůry popínavé tropické liány *Marsdenia condurango*. Originální recepturu vyvinuli bratři Svatkové již v roce 1897 v Praze na Smíchově, kde se vyrábí dodnes (HERBADENT, 2023).

Díky obsahu kakaa byly do složených léčiv s jediným rostlinným taxonem zahrnuty i průmyslově vyráběné „Glandules d'Entérokinase Byla“ – cukrem obalované tablety obsahující střevní enzym enterokinázu, které se užívaly při zánětu slepého střeva, zácpě a průjmů (složení, způsob užití i dávkování je uvedeno přímo na přebalu léčiva). Jde o historický francouzský organopreparát vyráběný společností *Établissements Byla* (Pierre Byla), specializovanou na opoterapii (léčbu žláзовými extrakty) kolem roku 1900–1930 (JULIEN, 1990). Kakao zde patrně plnilo funkci plniva nebo chuťového korigens (obr. 1-D).

Do této skupiny léčiv nějakým způsobem využívajících jediný rostlinný taxon byly nakonec zahrnuty i izolované účinné látky (kafr, kofein, daphnin, kodein, menthol, kyseliny benzoová, salicylová a duběnková) nebo jejich sloučeniny (chlorid kodeinu, efedrinu, chininu a papaverinu, fosforečnan kodeinu, citran kofeinu, salicylát fysostigminu, síran chininový a valeran vismutitý). V případě resorcinolu a některých kyselin je navíc spojení s léčivými rostlinami spíše historické. Resorcinol byl objeven Heinrichem Hlasiwetzem a Ludwigem Barthem ve Vídni v roce 1863 jako produkt rozkladu, který vzniká při tavení různých pryskyřic, např. Galbanum (ločidlo galbanové, *Ferula gummosa*) nebo *Assa foetida* (ločidlo čertovo lejno, *Ferula assa-foetida*) s hydroxidem draselným (STRAKOSCH, 1943). Jen o pět let později ale byla objevena jeho chemická syntéza a od té doby se ve velkém vyráběl synteticky (SHOEMAKER, 1893). Kyselina benzoová se již od 17. století získávala suchou destilací z pryskyřice benzoe z kůry sturačů (*Styrax* sp.); v roce 1775 ji pohodlnějším způsobem a v čistší formě z benzoe extrahoval Carl Wilhelm Scheele, který ji podle tehdejšího názvosloví pojmenoval jako benzoovou sůl, byl si však vědom, že jde o kyselinu (LENNARTSON, 2017). Její přesné složení určili v roce 1832 průkopníci organické chemie a analýzy Justus von Liebig a Friedrich Wöhler (SHENSTONE, 1895). Syntetická výroba kyseliny benzoové je spojena s rozvojem organické chemie a s nástupem petrochemického průmyslu v 2. polovině 19. století, kdy se začala vyrábět oxidací toluenu (KENT et al., 2017). Kyselina salicylová byla původně získávána z kůry vrb (*Salix* sp.). Synteticky je vyráběna od 60. let 19. století zejména díky práci německých chemiků Hermanna Kobleho a Rudolfa Schmitta (metoda přípravy tzv. Kolbe-Schmittovou reakcí) (LINDSEY – JESKEY, 1957).

Zařazeny jsou sem i dvě stojatky, které obsahovaly rostlinné produkty sloužící k výrobě léčiv, a to sacharózu, cukr (*Saccharum*) a škrob (*Amylum*). Cukr byl v lékárnách používán zejména při výrobě sirupů, některých pilulek nebo cukrátek. V našich podmínkách se nejpravděpodobněji jednalo o cukr řepný. U škrobu, který se používá hlavně jako pomocná látka při výrobě tablet (plnivo, pojivo, rozvolňovadlo) (ŠNEJDROVÁ et al., 2015), bohužel není jasné, o jaký druh škrobu šlo, a tedy ani není jistý zdrojový taxon. Mohlo jít o škrob kukuřičný (*Maydis amylum*), škrob bramborový (*Solani amylum*), škrob rýžový (*Oryzae amylum*), škrob hrachový (*Pisi amylum*) nebo škrob pšeničný (*Tritici amylum*).

Tabulka 2. Léčiva zachycená na stojatkách v lékařsko-lékařenském fondu VMO, která dle receptu obsahovala pouze jeden druh léčivé rostliny. Řazeno abecedně podle názvu zdrojového taxonu. Použité zkratky lékáren: AS – Lékárna U Anděla strážce, ČL – Černá lékárna, KL – Krajinská lékárna. Čísla v názvu léčiva popisují dávkování – *pro dosi* (jednotlivá dávka) a *pro die* (denní dávka), např. 1.0/3.0, případně poměr složek, např. 1:5.

Table 2. Medicines recorded on apothecary jars in the Medical and Pharmaceutical Collection of the Regional Museum in Olomouc containing only one species of medicinal plant according to the recipe. Listed alphabetically by the name of the source taxon. Pharmacy abbreviations used: AS – *U Anděla strážce* Pharmacy, ČL – *Černá lékárna* (Black Pharmacy), KL – *Krajinská lékárna* (The Krajinská Pharmacy). The numbers in the name of the medicinal product indicate the dosage – *pro dosi* (single dose) and *pro die* (daily dose), e.g., 1.0/3.0, or the ratio of components, e.g., 1:5.

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
p. č. 2/2010/111	TINCT. CALAMI	Tinctura calami	puškvorcová tinktura, puškvorcové kapky	<i>Acorus calamus</i>	puškvorec obecný	oddenek	KL
LI 245	SYR. ALTHAEAE	Sirupus althaeae	ibiškový syrob, proskurníkový sirup	<i>Althaea officinalis</i>	proskurník lékařský	kořen	AS
p. č. 2/2010/109	SIRUPUS ALTHAEAE						KL
p. č. 2/2010/346	SIR. ALTHAEAE						KL
LI 100	TINCT. PYRETHRI.	Tinctura pyrethri	bertrámová tinktura	<i>Anacyclus pyrethrum</i>	bertrám římský	kořen	KL
p. č. 2/2010/75	OL. ARACHIDIS	Oleum arachnidis	podzemnicový olej	<i>Arachis hypogaea</i>	podzemnice olejná	semena	KL
p. č. 2/2010/177	ARECOL. HYDROBROMI 0.001/0.003	Arecolinum hydrobromicum	hydrobromid arekolinu, arecolin hydrobromid	<i>Areca catechu</i>	areka obecná	semena	KL
p. č. 2/2010/92	TINCT. ARNICAE	Tinctura arnicae	arníková tinktura, prhová tinktura	<i>Arnica montana</i>	prha arnika	květ	KL
p. č. 2/2010/113	TINCT. ABSINTH.	Tinctura absinthii	tinktura pelyňková	<i>Artemisia absinthium</i>	pelyněk pravý	nať	KL
p. č. 2/2010/264	TINCT. BELLADON.	Tinctura belladonnae	rulíková tinktura	<i>Atropa belladonna</i>	rulík zlomocný	list	KL
p. č. 2/2010/300	TINCTURA BELLADONNAE 1.0/3.0						KL
p. č. 2/2010/62	SACCHARUM	Saccharum	sacharosa, saccharosum	<i>Beta vulgaris</i> var. <i>altissima</i>	řepa cukrová	kořen	KL
p. č. 2/2010/149	OLEUM RAPAE	Oleum rapae	řepkový olej	<i>Brassica napus</i> subsp. <i>napus</i>	brukev řepka olejka	semena	KL
LI 84	SPIR. SINAPIS	Spiritus sinapis	hořčičný líh, hořčicový líh, křenový líh, křenové mazání	<i>Brassica nigra</i>	brukev černá	semena	AS
p. č. 2/2010/123	SPIR. SINAPIS						KL
LI 129	TINCT. IPECACUANH	Tinctura ipecacuanhae	ipekakuanořná (ipekaková) tinktura, hlavénková tinktura	<i>Carapichea ipecacuanha</i>	hlavěnka dávivá	kořen	x

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
LI 5	OL. CARVI MIXT.	Oleum carvi	kmínová silice	<i>Carum carvi</i>	kmín kořený	plody	x
p. č. 2/2010/131	OL. CARVI						KL
LI 6	SPIR. CARVI	Spiritus carvi	kmínový líh				x
p. č. 2/2010/349	SYNDERMAN	Synderman	Synderman				KL
p. č. 2/2010/380	SYNDERMAN						KL
p. č. 2/2010/374	SYNDERMAN CUM AQUA DETS. 1+1	Synderman cum aqua destilata	Synderman s destilovanou vodou	<i>Cera japonica</i>	škumpa vosková	plody	KL
p. č. 2/2010/377	SYNDERMAN C. AQ. CALCIS	Synderman cum aqua calci	mastový základ Synderman + nasycený roztok hydroxidu vápenatého				KL
LI 81	CHININ. HYDROCHL.	Chininum hydrochloricum	chlorid chininový, Quinini hydrochloridum, Chininiumchlorid, Chininum chloratum				AS
p. č. 2/2010/64	CHININ. HYDROCHLORIC.						KL
LI 97	CHININ. TANNIC.	Chininum tannicum	tříslan chininový	<i>Cinchona sp.</i>	chinovník	kůra	AS
p. č. 2/2010/139	CHININ. SULFURIC.	Chininum sulfuricum	síran chininový, sulfát chininu				KL
p. č. 2/2010/143	TINCT. CHINAE	Tinctura chinae	chinová tinktura				KL
p. č. 2/2010/146	TINCT. CHINAE						KL
p. č. 2/2010/42	CAMPHORA	Camphora	kafr	<i>Cinnamomum camphora</i>	kafrovník lékařský	dřevo, větve, listy	KL
LI p.č. 54/86	CAMPHORA RAFFIN.	Capmphora raffinata	čištěný kafr				x
p. č. 2/2010/25	SPIR. CAMPHOR.	Spiritus camphoratus	kafrov(an)y líh, kafrové mazání				KL
p. č. 2/2010/384	UNG. CAMPH. C. ICHTHYDLO	Unguentum camphorato-ichthamicum	Kafrová mast s ichthamolem				KL
p.č. 2/2010/89	AQ. CINNAM.	Aqua cinnamomi	skořicová voda	<i>Cinnamomum verum</i>	skořicovník pravý	kůra	KL
LI 147	AQ: CINNAMOM: SPIR:	Aqua cinnamoni spirituosa	lihová skořicová voda				x
LI 72	AQUA CINNAM: SP						x

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
LI 74	TINCT. AURANT.	Tinctura aurantii	pomerančová tinktura	<i>Citrus ×aurantium</i>	pomerančovník hořký	plod (perikarp)	x
p. č. 2/2010/119	TINCT. AURANT.						KL
p. č. 2/2010/133	OL. CITRI	Oleum citri	silice citronová	<i>Citrus limon</i>	citroník limonový	plody (oplodí)	KL
p. č. 2/2010/162	COFFEIN. 0.5/1.5	Coffeinum	kofein	<i>Coffea arabica</i>	kávovník arabský	semena	KL
p. č. 2/2010/174	COFFEIN. CITRIC. 1.0/3.0	Coffeinum citricum	citran kofeinový, citronan kofeinový, kofein citrát				KL
p. č. 2/2010/105	EXTR. COLAE FL.	Extractum colae fluidum	tekutý kolový extrakt	<i>Cola acuminata</i>	kolovník zašpičatělý	semena	KL
p. č. 2/2010/148	TINCT. MYRRHAE	Tinctura myrrhae	myrrhová tinktura	<i>Commiphora myrrha</i>	myrrhovník pravý	pryskyřice	KL
p. č. 2/2010/302	TINCTURA CONVALLARIAE 1.0/3.0	Tinctura convallariae	konvalinková tinktura	<i>Convallaria majalis</i>	konvalinka vonná	nať	KL
LI 117	OL. CROTON. PRO DOS. 0,05 / PRO DIE 0,10	Oleum crotonis	krotonový olej	<i>Croton tiglium</i>	kroton počistivý	semena	x
LI 118	OL. CROTON.						x
LI 20	DAPH_ NIN.	Daphnin	Daphnin	<i>Daphne mezereum</i>	lýkovec jedovatý	kůra	x
p. č. 2/2010/187	EPHEDRINUM CHLORATUM	Ephedrinum chloratum	efedriniumchlorid, chlorid efedrina, Ephedrini hydrochloridum	<i>Ephedra distachya</i>	chvojník dvouklasý	nať	KL
p. č. 2/2010/132	OL. EUCALYPT.	Oleum eucalypti	silice eukalyptová	<i>Eucalyptus</i> sp.	blahovičník	list	KL
LI p. č. 55/86	ASA FOETIDA ELECT.	Asa foetida electuarium	čertovo lejno, klejoprskyřice asantová, Asa foetida	<i>Ferula assa-foetida</i>	ločidlo čertovo lejno	pryskyřice	x
p. č. 2/2010/178	RESORCIN 0.5/3.0	Resorcinum	Resorcin, Resorcinol	<i>Ferula gummosa</i> / <i>Ferula assa-foetida</i>	ločidlo galbanorodé / ločidlo čertovo lejno	pryskyřice	KL
p. č. 2/2010/126	AQ. FOENICULI	Aqua foeniculi	fenyklvá voda	<i>Foeniculum vulgare</i>	fenykl obecný	semena	KL

ev. č. VM0	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
LI 124	TINCT. GENTIAN.	Tinctura gentianae	hořcová tinktura	<i>Gentiana lutea</i>	hořec žlutý	kořen + oddenek	AS
p. č. 2/2010/114	TINCT. GENTIANAE						KL
p. č. 2/2010/98	EXTR. LIQUIRITAE FLUIDUM	Extractum liquiritae	lékořičový výtažek	<i>Glycyrrhiza glabra</i>	lékořice lysá	kořen	KL
p. č. 2/2010/122	EXTRACTUM HAMAMELIDIS FLUIDUM	Extractum hamamelidis fluidum	tekutý vilínový extrakt	<i>Hamamelis virginiana</i>	vilín viržinský	list	KL
LI 120	EXTR. HYOSCYAMI 1+3	Extractum hyoscyami	blínový výtažek	<i>Hyosciamus niger</i>	blín černý	list	x
LI 269	ROOB JUNIPERI.	Roob juniperi	jalovčinková povidla	<i>Juniperus communis</i>	jalovec obecný	plody	x
LI 93	SPIR. IUNIPERI	Spiritus juniperi	jalovcový lih				AS
p. č. 2/2010/357	PIX JUNIPERI	Pix juniperi	jalovcový dehet, pix oxycedri, oleum cadinum			dřevo	KL
p. č. 2/2010/117	TINCT. RATANHIAE	Tinctua ratanhiae	ratanová tinktura	<i>Krameria triandra</i>	kramerie trojmužná	kořen	KL
LI 111	TINCT. LOBELIAE	Tinctura lobeliae	lobelková tinktura	<i>Lobelia inflata</i>	lobelka nadmutá	nať	x
p. č. 2/2010/112	EXTR. MALI FERRAT. SOL.	Extractum Mali ferratum solutum	extrakt z jablek se železem, Extractum Malatis Ferrii, černé železité kapky	<i>Malus sp.</i>	jabloň	plody	KL
p. č. 2/2010/108	VIN. CONDUR.	Vinum condurango	kondurangové víno	<i>Marsdenia condurango</i>	marsdénie kondurangová	kůra	KL
LI 146	AQUA CHAMOM.	Aqua chamomillae	heřmánková voda	<i>Matricaria chamomilla</i>	heřmánek pravý	květ	x
LI 91	TINCT. CHAMOMIL.	Tinctura chamomillae	heřmánková tinktura				AS
p. č. 2/2010/134	OL. MENTH. PP.	Oleum menthae piperitae	silice peprná	<i>Mentha piperita</i>	máta peprná	nať	KL
p. č. 2/2010/52	MENTHOL.	Mentholum	menthol				KL
p. č. 2/2010/252	MENTHOL-OLEUM 1:10	Menthol oleum	mentol, mentolový olej				KL
p. č. 2/2010/250	MENTHOL 1 SPIR. VINI 4	Menthol : Spiritus vini 1:4	mentol v lihu				KL
p. č. 2/2010/82	MENTHOL SPIR. VINI DIL. 1:5	Menthol : spiritus vini 1:5	mentol v lihu				KL

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
p. č. 2/2010/101	SPIR. MENTHAE PIP.	Spiritus menthae piperitae	peprnomátový líh, peprnomátové kapky, větrové kapky	<i>Mentha piperita</i>	máta peprná	nať	KL
LI 73	AQUA FONTANA / AQUA MENTH. P.	Aqua fontis, aqua fontana / Aqua menthae piperitae	studničná voda / voda peprnátová				x
p. č. 2/2010/85	AQUA MENTHAE	Aqua mentha	mátová voda	<i>Mentha sp.</i>	máta	nať	KL
LI 17	OLEUM MACIS	Oleum macis	Oleum macidis, silice muškátová, silice macizová	<i>Myristica fragrans</i>	muškátovník vonný	plod	x
LI 262	OLEUM MOSCH: PRESS	Oleum moschatae expressum	olej z muškátových oříšků, olej muškátový, Oleum Myristicae expressum, Oleum Nucis moschatae expressum				x
LI 255	ARG. NITR. 0,1 BALS. PERUV. 1,0 VASEL. FL. AD 10,-	Argenteum nitricum + Balsamum peruvianum + Vaselina flava	dusičnan stříbrný + peruánský balsám + žlutá vazelína	<i>Myroxylon balsamum var. pereirae</i>	vonodřev balzámový	pryskyřice	AS
p. č. 2/2010/343	UNG. ARG. NITR. C. BALS. PERUV.	Unguentum argenti nitrici cum balsamo peruviano	mast s dusičnanem stříbrným složená, Unguentum argenti nitrici compositum				KL
p. č. 2/2010/359	AC. BORIC. 0,6; BALS. PERU 0,6; VASEL. ALB. 20,-	Acidum boricum + Balsamum peruvianum + Vaselinum album	kyselina boritá + peruánský balsám + bílá vazelína				KL
LI 155	OL. OLIVAR	Oleum olivarum, Oleum olivae	olivový olej	<i>Olea europaea</i>	olivovník evropský	plod	KL
p. č. 2/2010/103	OL. OLIVAE						KL
LI 105	TINCT. OPII 1.5/5.0	Tinctura opii	opiová tinktura, laudanum	<i>Papaver somniferum</i>	mák setý	plody (šťáva z plodů)	x
LI 99	EXTR: OPII AQU:1 SACCH: ALBI 9 10=1	Extractum opii	opiový výtažek				x
p. č. 2/2010/104	CODEIN ???	Kodein	kodein				KL

ev. č. VM0	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
p. č. 2/2010/167	CODEIN. PHOSPHORIC.	Codeinum phosphoricum	fosforečnan kodeinu, kodein fosfát	<i>Papaver somniaferum</i>	mák setý	plody (šťáva z plodů)	KL
p. č. 2/2010/255	COD. PHOSPHOR. 1+49						KL
p. č. 2/2010/248	COD. HYDROCHL. 1+49	Codeinum hydrochloricum	chlorid kodeinu				KL
p. č. 2/2010/313	CODEIN. HYDROCHLORIC. 1:50						KL
p. č. 2/2010/169	PAPAVERIN. HYDROCHL.	Papaverini hydrochloridum	papaveriniumchlorid				KL
p. č. 2/2010/99	EXTR. BOLDO FL.	Extractum boldo fluidum	boldový výtažek	<i>Peumus boldus</i>	boldovník vonný	list	KL
LI 119	PHYSOST. SALICYL.	Physostigmine salicylate	salicylát fyzostigminu, fyzostigmin salicylát, Eserine salicylate salt	<i>Physostigma venenosum</i>	puchýřnatec jedovatý	semena	x
LI 88	SPIR. ANISI.	Spiritus anisi	anýzový líh	<i>Pimpinella anisum</i>	bedrník anýz	plody	KL
p. č. 2/2010/97	SPIR. ANISI COMP.	Spiritus anisi compositus	složený anýzový líh				KL
p. č. 2/2010/27	OL. TEREB. RECT.	Oleum terebinthinae rectificatum	čistěná silice terpentýnová	<i>Pinus sp.</i>	borovice	pryskyřice	KL
p. č. 2/2010/391	OLEUM TEREBINTHINAE RECTIF.						KL
p. č. 2/2010/74	EXTR. PLANTAGIN.	Extractum plantaginis fluidum	jitrocelový extrakt	<i>Plantago sp.</i>	jitrocel	list	KL
p. č. 2/2010/90	TINCT. SENEGAE	Tinctura senegae	senegová tinktura	<i>Polygala senega</i>	vítod senega	kořen	KL
LI 122	OL. AMYGD: VEN:	Oleum amygdalarum venalis	mandlový olej obyčejný (prodejný)	<i>Prunus dulcis</i>	mandloň obecná	semena	x
p. č. 2/2010/315	AQUA AMYGDALAE AMARAE 2.0/6.0	Aqua amygdalarum amarae	hořkomandlová voda				KL

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
LI 15	ACID: GALLIC	Acidum gallicum	kyselina duběnková, kyselina gallová	<i>Quercus infectoria + Cynips quercusfolii</i>	dub hálkový + žlabatka dubová	duběňky	x
p. č. 2/2010/73	TINCT. GALLAR.	Tinctura gallarum	duběnková tinktura				KL
p. č. 2/2010/80	TINCT. RHEI AQ. / SIRUPUS ALTHAEAE	Tinctura rhei aquosa / Sirupus althaeae	vodná rebarborová tinktura / proskurníkový sirup	<i>Rheum officinale / Althaea officinalis</i>	revěň lékařská / proskurník lékařský	kořen / kořen	KL
LI 254	SYR. RUB. IDAEI	Sirupus rubi idaei	malinový syrob, malinový sirup	<i>Rubus idaeus</i>	ostružiník maliník	plody	AS
LI 87	SPIR. RUBI IDAEI	Spiritus rubi idaei	malinový líh				x
p. č. 2/2010/157	Acidum salicylicum	Acidum salicylicum	kyselina salicylová, salicylka	<i>Salix sp.</i>	vrba	kůra	KL
p. č. 2/2010/35	ACID. SALICYLIC.						KL
p. č. 2/2010/56	ACID. SALICYLIC.						KL
p. č. 2/2010/145	ACID. SALICYL. SPIR. VINI DIL. 1:10						Acidum salicylicum Spiritus vini dilutum 1:10
p. č. 2/2010/83	Tinct. salviae / SIR. RUBI IDAEI	Tinctura salviae / Sirupus rubi idaei	šalvějová tinktura / malinový sirup	<i>Salvia officinalis / Rubus idaeus</i>	šalvěj lékařská / ostružiník maliník	list / plody	KL
LI 109	OL. SANTALI	Oleum santali	silice santalová, santalový olej	<i>Santalum album</i>	santalovník bílý	dřevo	AS
LI 259	AMYLUM	Amylum	škrob	<i>Solanum tuberosum / Oryza sativa / Triticum aestivum / Zea mays / Pisum sativum</i>	lilek brambor / rýže setá / pšenice setá / kukuřice setá / hrách setý	stonkové hlízy / semena	AS
LI 137	TINCT. STROPHANT. PRO dos. 0,50 / PRO die 2,00	Tinctura strophanti	strofantová tinktura	<i>Strophanthus sp.</i>	krutikvět	semena	x
p. č. 2/2010/57	ACIDUM BENZOICUM	Acidum benzoicum	kyselina benzoová	<i>Styrax sp.</i>	sturač	kůra	KL

ev. č. VMO	nápis na nádobce	celý název	český název / synonyma	taxon	taxon český	část rostliny	lékárna
LI 279	EXTR. TARAXACI	Extractum taraxaci	pampeliškový výtažek	<i>Taraxacum officinale</i>	pampeliška lékařská	kořen	AS
p. č. 2/2010/161	NATR. THEOBROMINO-SALICYLIC. 1.0/6.0	Natrium theobromino-salicylicum	theobromino-salicylan sodný	<i>Theobroma cacao</i>	kakaovník pravý	plody	KL
p. č. 2/2010/329	OL. CACAO	Oleum cacao	kakaový olej, kakaový tuk, kakaové máslo				KL
p. č. 2/2010/330	OL. CACAO						KL
p. č. 2/2010/351	OL. CACAO						KL
p. č. 2/2010/435	GLANDULE D'ENTÉROKINASE BYLA						Glandules d'Entérokinase Byla
p. č. 2/2010/78	EXTR. SERPYELI FLUID.	Extractum serpylli fluidum	tekutý materídouškový extrakt	<i>Thymus serpyllum</i>	materídouška úzkolistá	nať	KL
p. č. 2/2010/79	EXTR. THYMI FL.	Extractum thymi fluidum	tekutý tymiánový extrakt	<i>Thymus vulgaris</i>	tymián obecný	nať	KL
LI 148	SIRUPUS THYMI CMP.	Sirupus thymi compositus	složený tymiánový sirup				KL
LI 71	TINCT. VALERIAN.	Tinctura valerianae	kozlíková tinktura	<i>Valeriana officinalis</i>	kozlík lékařský	kořen	x
p. č. 2/2010/125	TINCT. VALERIANAE						KL
p. č. 2/2010/285	TINCT. VALERIANAE						KL
p. č. 2/2010/124	TINCT. VALER. AETH.	Tinctura valerianae aetherea	éterická kozlíková tinktura				KL
p. č. 2/2010/77	EXTR. VALER. FL.	Extractum valerianae fluidum	kozlíkový výtažek, tekutý kozlíkový extrakt				KL
LI 9	BISMUT:VALER.	Bismuthum valerianicum	valeran vismutitý				
LI 123	TINCT. VANILLAE	Tinctura vanillae	vanilková tinktura	<i>Vanilla planifolia</i>	vanilkovník plocholistý	plody	AS

Třetí skupinou je 32 ks stojatek, které obsahovaly složená léčiva, v jejichž receptech figurovalo více léčivých rostlin. U řady z těchto složených přípravků nyní nelze s jistotou určit, které rostlinné taxony se podílely na složení léčiva v konkrétní stojatce. Některé oficiální recepty byly sice poměrně stálé, ale jiné se v průběhu historie měnily (drogy v receptech přibývaly, nebo se recepty naopak zjednodušovaly, objevovaly se nové drogy v souvislosti s novými objevy), rozdíly panovaly i mezi lékopisy různých zemí. Autorky se proto rozhodly tuto skupinu léčiv zpracovat v samostatném článku.

Léčivé rostliny doložené na stojatkách lékářsko-lékařenského fondu VMO s komentářem k vybraným druhům

Výzkum stojatek obsahujících rostlinné drogy a složená léčiva, na nichž se s určitostí podílela pouze jedna léčivá rostlina, zachytil 84 rostlinných taxonů. Zvláštním případem jsou duběnky, které jsou surovinou pro výrobu duběnkové tinktury (*Tinctura gallarum*) a také kyseliny gallové (*Acidum gallicum*). Duběnky jsou hálky žlabatky dubové (*Cynips quercus-folii*), které vytváří listy dubů (*Quercus* sp.) v reakci na sání larev žlabatky. Oficinální hálky pochází z dubu hálkového (*Quercus infectoria*), rostoucího hlavně v Řecku a v Malé Asii – odtud, z kraje mezi městem Aleppo a Urmijským jezerem na území dnešní Sýrie, Turecka, Iráku a Ázerbájdžánu, pocházely nejkvalitnější oficinální duběnky s vysokým obsahem tříslovin. *Tinctura gallarum* se připravuje třídenní macerací při pokojové teplotě a vyluhováním 1 dílu oficinálních duběnek v 5 dílech zředěného lihu. Výsledkem je téměř čirá žlutohnědá tekutina silně svíravé chuti. Již SKARNITZL (1932) o ní ale píše, že jde v medicíně o poměrně málo používané adstringens využívané dříve na omrzliny. STACH (1938) uvádí i užití práškových duběnek jako zásypu na rány, případně duběnkového odvaru jako kloktadla nebo součásti sedací koupele při hemoroidech.

Taxony zachycené v různých typech léčiv

Zajímavou, i když ne překvapivou skutečností je používání některých rostlin v různých typech léčiv od samostatných drog po složité recepty složených léčiv.

Proskurník lékářský (*Althaea officinalis*) se podařilo doložit jako práškovanou drogu a dále na třech stojatkách ve formě sirupu (proskurníkový sirup je používán dodnes k léčbě suchého kašle). Podle HAGERA (1876) byl i součástí receptu na složené léčivo *Pilulae ferri carbonici* (pilulek z uhlíčitanu železnatého) – v něm se uhlíčitan železitý smíchal s medem a mléčným cukrem, odpařil se na vodní lázni do podoby extraktu, do kterého se vmíchal prášek z kořene proskurníku a lékořice. Z této hmoty se pak tvarovaly pilulky.

Kozlík lékářský (*Valeriana officinalis*) byl na stojatkách doložen jako práškový kořen a dále ve formě extraktu, tinktury a éterické tinktury (téměř čirá hnědá tekutina charakteristického pachu se vyráběla macerací z práškovatého kořene v lihu (LABLER, 1894); užívala se pro celkové zklidnění, při úzkostných stavech, nervozitě a poruchách spánku). Kyselina valerénová obsažená v kořeni kozlíku lékářského byla součástí homeopatického přípravku valeranu vismutitého (*Bismuthum valerianicum*).

Jalovec obecný (*Juniperus communis*) byl zachycen ve třech odlišných léčivech. Prvním je jalovcový líh (*Spiritus juniperi*); FELTER – LLOYD (1898) ho popisují jako jalovcový olej (nejlépe z plodů jalovce) v alkoholu používaný jako karminativum (léčivo, které zmírňuje plynatost, koliku a žaludeční nevolnost, ale nejde o projímadlo) a diuretikum (močopudný prostředek). Jalovcová povidla (*Roob juniperi*) se původně připravovala opatrným zahříváním směsi čerstvých jalovčinek s cukrem, dokud nedosáhla konzistence povidel (*Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense*, 1729). Později (*Pharmacopoeia Austriaca*, 1855) se připravoval odvar z rozmačkaných jalovčinek s vodou v poměru 1:4 a následným přepasírováním vzniklé směsi přes bavlněné plátno. Získaná tekutina se odpařila do konzistence medu a byla přislazena cukrem (DRÁBEK, 2012; LENER, 2024). Výsledkem byla tmavohnědá, hustá, sladce a následně zahořkle chutnající povidla používaná jako potopudný a močopudný prostředek (PANÝREK, 1903). Příprava jalovcových povidel se v lékárnách často spojovala s výrobou jalovcové silice, kdy se při vaření rozmělněných bobulí v destilačním

kotli páry srážely v chladíči a silice se následně oddělovala z destilátu (BĚLOHOUBEK, 1881). Jalovcový dehet (Pix juniperi) je zahouští, temně hnědočervená až černá tekutina charakteristického zápachu obsahující zejména fenoly, kresoly, kadiny a pryskyřice; používá se v 5% koncentraci k léčbě atopického a seboroického ekzému, někdy do křtice na lupénku (DITRICOVÁ, 2005; FADRHOŇCOVÁ, 1990).

Chinovník (*Cinchona sp.*) byl zjištěn ve formě chinovníkové tinktury (Tinctura chinæ) – alkoholového výtažku z kůry chinovníku a složené chinové tinktury (Tinctura chinae composita) obsahující kromě chinové kůry i kůru oplodí hořkého pomeranče, kořen hořce a skořicovou kůru. Byl i součástí neoficinální složené tinktury Tinctura Ferri aromatica – ta se u nás pod jménem Elixirium Ferri aromaticum velmi běžně používala jako jemně a příjemně chutnající přípravek obsahující železo (REKTOŘÍK, 1953). Na stojatkách byly doloženy i dvě sloučeniny chininu, a to Chininum hydrochloricum a Chininum sulfuricum.

V případě **skořicovníku kafovníku (*Cinnamomum camphora*)** byl na stojatkách doložen základní produkt získávaný ze dřeva a kořenů této rostliny, to jest kafr (látka vznikající přirozenou oxidací kafové silice). Kafr je pro své prohřívací, mírně antiseptické a znečistlivující účinky odedávna používán zejména v nejrůznějších mastech nebo masážních přípravcích. V souboru stojatek ve VMO figuruje kafovaný líh zvaný také kafové mazání a kafová mast s ichthamolem. Spolu s dalšími rostlinami je pak hlavní součástí receptů na Linimentum capsici compositum, Linimentum saponatocamphoratum (tzv. Opodeldok) a Balsamum cellense.

Hojně využívanou rostlinou byla i **lékořice lysá (*Glycyrrhiza glabra*)**. Doložena byla jak droga, práškový kořen lékořice, tak další léčiva. Kromě lékořicového výtažku byla lékořice i součástí receptu na pilulky z uhlíčitanu železnatého (Pilulae ferri carbonici; spolu s proskurníkem lékařským; HAGER, 1869), složeného gumového prášku (Pulvis gummosus; spolu s arabskou gumou, škrobem a bílým cukrem; prášek byl užíván při katarrech žaludku a střev; PREININGER, 1896), složené tinktury z aloe (Tinctura aloes composita; spolu s *Aloe vera* a myrrhou; tinktura používaná jako projímadlo, při anémii a letargii; FELTER – LLOYD, 1898) i ve své době nesmírně populárního Doverského prášku (viz komentář k druhu *Papaver somniferum*).

V léčivech více využívanou rostlinou byl **heřmánek pravý (*Matricaria chamomilla*)**. Heřmánková voda, Aqua chamomillae, patřila k jednoduchým vodám, které se připravovaly destilací pramenité vody s čerstvými heřmánkovými květy (DRÁBEK, 2011). Heřmánková tinktura, Tinctura chamomillae, se vyráběla z heřmánkových květů na tři dny naložených do 70% lihu (*Pharmacopoea Austriaca*, 1869). SVOBODA (1891) o heřmánku píše: *Heřmánek uvolňuje svaly trávicího ústrojí, zabraňuje plynatosti, zklidňuje sliznice, tiší křeče, a je mírně potopudný, proto byla a jsou léčiva z něj vyrobená používána při bolestech a křečích trávicího traktu, bolestivé menstruaci i křečích příčně pruhovaného svalstva*. Zmiňuje také, že k těmto účelům mělo mnoho lékáren připravenou heřmánkovou silici, ta však ve sbírce stojatek VMO doložena není. Spolu s řadou dalších rostlin byl heřmánek součástí receptu na královskou větrovou vodu (Aqua carminativa regia), která se střídavě objevuje jak v rakouských, tak později i v československých lékopisech (DRÁBEK, 2011), nebo balzámu Balsamum paralyticum ve Vídeňském dispensatoriu (*Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense*, 1751).

Nepochybně pro vysoký obsah mentolu, látky s charakteristickou vůní a chladiivými účinky, byla a stále je široce využívanou rostlinou **máta peprná (*Mentha piperita*)**. Na

stojatkách byl doložen jednak samotný mentol, dále mentol v lihu a mentol v oleji (vždy s uvedením poměru zastoupení jednotlivých složek), peprná silice i pepnomátový líh (větrové kapky). Listy máty peprné mohly být i součástí aromatického octa (Acetum aromaticum, např. LABLER, 1894). V případě stojatky LI 85 odkazující na mátovou vodu (Aqua menthae) není jistý taxon – mohlo se jednat o Aqua menthae crispae z máty kadeřavé nebo o Aqua menthae piperitae z máty peprné (JANDA, 1941).

Nezralé makovice **máku setého (*Papaver somniferum*)** jsou známým zdrojem opia. Na stojatkách bylo zachyceno několik různých léčiv obsahujících buď opium nebo látky z něj získané. Desetiprocentní roztok opia v alkoholu je nazýván opiová tinktura (Tinctura opii), známý je také název laudanum. Laudanum je silným narkotikem, protože obsahuje téměř všechny zásadní opiové alkaloidy, včetně kodeinu a morfinu. Opiový výtažek (Extractum opii) představoval přečištěný extrakt z práškového opia, při jehož přípravě byla odstraněna inertní hmota; používal se pro přípravu dalších léčiv, například tekutého extraktu, opiových prášků i opiového vína. Podle PANÝRKA (1902) se v lékárnách právě tinktura a výtažek z opiových přípravků vyskytovaly nejčastěji. Na dalších stojatkách byl zaznamenán kodein (opiát získávaný z opia, který se dodnes používá ve farmacii pro své analgetické, antitusivní a protiprůjmové účinky) a jeho sloučeniny chlorid a fosforečnan kodeinu. Dalším opiovým alkaloidem je papaverin, který se používal k uvolňování křečí trávicího ústrojí, žlučových a močových cest (SALAŠ – HARTMANN, 1964); na stojatce je zachycen ve formě chemické sloučeniny papaveriniumchlorid. Ke složitějším přípravkům patřil v 19. století nesmírně oblíbený Doverský prášek (Pulvis ipecacuanhae opiatum, Pulvis Doveri). Podle FELTERA – LLOYDA (1898) se jednalo o vynikající stimulant, sedativum, anodynum a narkotikum. Jak již jeho název napovídá, jeho stěžejní složkou byl kromě opia i kořen hlavěnky dávivé (*Carapichea ipecacuanha*); součástí receptu byl i práškový kořen lékořice, vše smíchané s dusičnanem a síranem draselným.

Taxony zachycené v tříletém výzkumu ve VMO poprvé

Výzkum používání léčivých rostlin za pomoci historických muzejních sbírkových předmětů probíhá ve VMO již třetím rokem. Letošní část zaměřená na lékárenské stojatky přinesla údaje k 38 rostlinným taxonům, které se prozatím v průzkumu neobjevily (41 v případě, že u resorcinolu a tekutého styraxu bereme v potaz všechny možné varianty zdrojového taxonu). Z nich 20 je navíc spojeno s olomouckou Krajinskou lékárnou, jejímuž herbáriu byly věnovány předchozí dva roky výzkumu (BÁBKOVÁ HROCHOVÁ et al., 2023, 2024) – stojatky pochází buď z velké akvizice z roku 2010 nebo byly do fondu zařazeny dříve a ve sbírkové evidenci je u nich zaznamenán původ v Krajinské lékárně. Naprostá většina nově zaznamenaných taxonů jsou navíc rostliny zahraniční proveniencí. K rostlinám, které mohly být získávány z místních zdrojů patří jen sedm taxonů. K domácím patří řepka olejka jako zdroj řepkového oleje. Dále lýkovec jedovatý, z jehož kůry se získával rostlinný toxin daphnin používaný při syfilidě, revmatismu, dně, obrně jazyka a jako dráždivo pokožky (PABST, 1887). V případě plavuně vidlačky se jako droga používaly plavuňové výtrusy – velmi jemný, citronově žlutý a lehoučký prášek, na omak měkký a mastný bez chuti a zápachu (SENF, 1930); používal se jako sýp při nadměrném pocení, mokvavých ekzémeh (ŠAMBERGER, 1925) nebo na opruzeniny (STACH, 1938); využití jako sedativum při ledvinových kolikách, revmatismu, průjmeh a křečích uvádí STACH (1938) již jako historické, jako aktuální pak uvádí antiseptikum při chorobách močových orgánů a také využití v lékárnách při výrobě

pilulek jako konspergens – látky na povrchu pilulek zabraňující jejich slepování a usnadňující polykání. Kromě heřmánku pravého (viz předchozí text) je možné za domácí rostlinné taxony považovat už jen vrby (respektive vrbovou kůru jako prvotní přírodní zdroj kyseliny salicylové) a jablň, jejíž plody, kyselá jablka, se používala při výrobě Extractum Mali ferratum solutum – extraktu z jablek se železem, neboli černých železitých kapek; zralá rozmačkaná kyselá jablka byla smíchána s zelenými pilinami a tato směs se po několik týdnů zahřívala, míchala a dolévala, až se z ní stala černá hmota obsahující jablečnan železnatý a částečně železitý (BĚLOHOUBEK, 1881), tedy spojení solí železa s kyselinou jablečnou. FELTER a LLOYD (1898) toto využívání běžných organických kyselin označují jako pozůstatek evropské středověké medicíny; kapky se používaly při kurdějích, skrofulóze, syfilidě, podvýživě a celkové slabosti organismu. Jediným u nás nepůvodním, ale pěstovaným druhem je benedikt lékařský neboli čubet; celá rostlina obsahuje hořké látky a používala se proto jako amarum (jak nať, tak semena) (KAVINA, 1951); v souboru stojatek je benedikt doložen v semenech a dále jako součást složených léčiv Tinctura amara a Extractum amaricans.

Přehled nově zachycených rostlinných taxonů

Tučně jsou vyznačeny taxony nové pro Krajinskou lékárnu:

Arachis hypogaea*, *Areca catechu*, *Astragalus tragacantha*, *Athamanta cretensis*, *Boswellia sacra*, *Brassica napus* subsp. *napus*, *Centaurea benedicta*, ***Cera japonica, ***Cinnamomum zeylanicum***, ***Citrus limon***, ***Coffea arabica***, ***Cola acuminata***, ***Commiphora myrrha***, *Croton tiglium*, *Curcuma longa*, *Daphne mezereum*, *Ferula ammoniacum*, ***Elettaria cardamomum***, ***Ephedra distachya* subsp. *distachya***, ***Eucalyptus* sp.**, ***Ferula assa-foetida***, ***Ferula gumosa***, ***Hamamelis virginiana***, *Larix decidua*, *Liquidambar orientalis* / *Liquidambar styraciflua* / *Styrax officinalis*, *Lycopodium clavatum*, ***Malus* sp.**, ***Matricaria chamomilla***, ***Myristica fragrans***, ***Olea europaea***, ***Peumus boldus***, *Physostigma venenosum*, *Quercus infectoria* (+ *Cynips quercusfolii*), *Rheum rhabarbarum*, ***Salix* sp.**, ***Senegalia senegal***, ***Theobroma cacao***, *Vanilla planifolia*.**

Diskuze

Zdobené historické stojatky s výzdobou, jejíž podobu ovlivňovaly umělecké slohy, mají značnou cenu a jsou dokladem vývoje lékárenství (CHALABALA, 1997). Jsou součástí mnoha muzejních sbírek a expozic, jejich evidenční záznamy jsou však často omezeny na fyzický popis předmětu – tvar, rozměry, použitý materiál a popis výzdoby, ve kterém bývá zahrnut přepis nápisu na stojatce. Dokumentace bývá jen málokdy doplněna plným zněním názvu léčiva, vlastní určení léčiva je bez znalosti lékárnických a farmaceutických názvů, zkratk a značek spíše hádankou. Bohužel nezděříka chybí i další údaje o původu stojatky, které by přinášely informace k širší souvislostem – místu původu, spojení s určitou lékárnou, lékárníky. Z pohledu autorek je stanovení uchovávaných léčiv či surovin pro jejich výrobu dalším obrovským zdrojem informací umožňujícím jednotlivé předměty zasadit do historického kontextu.

Podle BRONCOVÉ (2003) mělo rozložení krásných, působivých stojatek s poutavými a učenými latinskými názvy pozitivně ovlivňovat laiky a upevňovat v nich důvěru v lék. Je smutnou skutečností, že při tzv. socializaci lékáren v 50. letech musely být z lékáren odstraněny všechny stojatky připomínající svým označením náboženské motivy, obalový

materiál charakterizující majitele a ostatní znaky často nemalých symbolických hodnot (DAVID, 1992). Je možné, že právě zestátnění lékáren a s ním související nařízení se podílela na zániku lékárny U Anděla strážce v roce 1950 a následné přítomnosti poměrně velké kolekce zdobených stojatek z této lékárny ve sbírce VMO. Na tomto místě je vhodné upozornit i na fakt, že právě typické zdobení stojatek z této lékárny umožnilo v rámci fondu identifikovat další stojatky, které z ní se vsí pravděpodobností pocházejí, ovšem jejich původ nebyl uveden v evidenčních záznamech.

V 19. a 20. století už byly předepsány a kontrolovány různé typy stojatek pro různé látky v nich uchovávané. V prostoru lékáren, kam měli přístup zákazníci, jim byla vyhrazena místa v horní části regálů (tzv. repositorií). Základní pravidla pro lékárenské stojatky uvádí např. MOSSLER (1912): Tekutá léčiva se skladovala v láhvích (skleněných stojátkách) různé velikosti se zabroušenými zátkami nebo se zátkami z kaučuku. Prachované látky, které měly být chráněny před účinky světla a vlhka, se skladovaly v barevných (žlutých a hnědých) láhvích se zabroušenými zátkami; modré sklo nebylo přípustné. Masti, lektvary, povidla, extrakty a podobné přípravky byly uchovávány v porcelánových nádobkách (kelímcích) s dobře přiléhajícím víkem, někdy se skleněnou vložkou. Všechny nádoby a stojatky ve všech místnostech lékárny musely být opatřeny trvanlivými, také při umělém osvětlení zřetelně čitelnými nápisy označujícími jejich obsah dle nomenklatury platného lékopisu. Signatury byly buď vypalované nebo papírové – ty však musely být celoplošně přilepené a přelakované vodovzdorným lakem. Pro vybrané skupiny léčiv byla předepsána i barevná forma signatury: Venena (velmi silně účinné látky, jedy) byly vyvedeny bílým písmem na černé půdě. Separanda (silně účinné látky, zapáchající, žíraviny) byla popsána červeným písmem na bílé půdě. U obou byly nádoby opatřeny křížovými zátkami a musela na nich být uvedena maximální jednotlivá a maximální denní dávka (*pro dosi* a *pro die*) (obr. 1-C). Signatury většiny ostatních látek byly černým písmem na bílém poli. Příklady všech uvedených předpisů jsou doloženy i na zkoumaných stojátkách.

Průzkum zaměřený na lékárenské stojatky uložené v lékařsko-lékárenské sbírce VMO byl logickým pokračováním průzkumu zaměřeného na léčivé rostliny uchovávané v herbáriu olomoucké Krajiné lékárny v průběhu historie. Velké množství stojatek, které spolu s herbáriem byly součástí akvizice v roce 2010, a do muzea se dostaly právě díky tomu, že byly uloženy v prostoru herbária, se jeví jako možnost výrazného doplnění spektra léčivých rostlin, které lékárna používala. Skutečnost byla poněkud jiná. V roce 2010 sice do fondu přibýlo asi 400 nových stojatek, řada z nich však byly neoznačené nádoby, které nakonec do průzkumu vůbec nebyly zahrnuty. Z popsanych stojatek (280 ks) jich 174 náleželo různým léčivým přípravkům nebo surovinám pro jejich výrobu, které však neobsahovaly žádné léčivé rostliny. Jednalo se jak o produkty přírodní organického původu (vepřové sádlo, lanolin, olej z rybích jater), anorganického původu (mastek, chlorid sodný, bentonit), chemické sloučeniny (soli, kyseliny, líh), v lékárně připravená léčiva (různé masti, mazání, tinktury) tak léčiva a přípravky, které se již prodávaly pod obchodními názvy (Antipyrin, Hegonon, Kalodot, Synderman, Targesin). Léčivé rostliny se podílely na obsahu 106 stojatek. Po seznámení se s dalšími sbírkovými předměty lékařsko-lékárenského fondu jsme se rozhodli rozšířit výzkum i na další stojatky v něm obsažené. To se ukázalo jako zajímavý krok – i v této skupině předmětů, které se do muzea dostávaly jednotlivě a nesystematicky, se objevily stojatky spojované s Krajinou lékárnou, bohužel jich nebylo mnoho, celkem šest kusů, z nich jen čtyři obsahovaly léčiva s léčivými rostlinami. Při celkovém porovnání s průzkumy z let 2023 a 2024 však celkový zjištěný počet rostlin využívaných v této lékárně

dosáhl 243 taxonů, 20 taxonů bylo aktuálním průzkumem pro Krajiniskou lékárnu zjištěno poprvé. Podle záznamů na evidenčních kartách by z Krajiniské lékárny měl pocházet dokonce i vzácný soubor 14 barokních stojatek, které jsou nejstaršími stojatkami ve sbírce (cf. BĀBKOVĀ HROCHOVĀ et al., 2019; kde autoři jako pravděpodobný původ uvádějí Černou lékárnu). Obě lékárny se však nacházely na Horním náměstí v Olomouci, a tak léčiva zjištěná na barokních stojatkách jsou zajímavá i z regionálního hlediska. Posledním souborem, který je přínosem k poznání léčiv používaných na území Olomouce, je kolekce stojatek z lékárny U Anděla strážce, které se do muzea dostaly v 70. letech 20. století – z celkem 66 stojatek jich 31 dokumentuje používání léčivých rostlin v této lékárně. Zbýlých 33 stojatek kvůli absenci jakýchkoliv dalších údajů v evidenci pouze dokumentuje využití léčivých rostlin k farmaceutickým účelům v obecné rovině bez souvislosti k městu Olomouci, regionu nebo konkrétní lékárně.

Závěr

Oproti průzkumu herbária, kde už díky jeho primárnímu určení ke skladování rostlinných drog byl předpoklad zjištění velkého množství taxonů léčivých rostlin, byl průzkum stojatek krokem na nejistou půdu plnou chemických sloučenin a reakcí i složitých postupů při výrobě léčiv. To vše dokumentovalo postupný odklon farmacie od přímého používání rostlinných drog k tvorbě jednoduchých i složených léčiv a stále většího využívání chemických sloučenin nebo látek připravených chemickou syntézou – většinou levnějších, s přesným složením a možností jednoznačného dávkování. I přes překotný rozvoj chemie je

*Obr. 1. Příklady stojatek určených pro uchovávání rostlinných drog a léčiv obsahujících léčivé rostliny z lékařsko-lékárenského fondu VMO. A – Skleněná stojatka z čirého skla, Asa foetida electuarium (klejoprskyřice z ločidla čertova lejna), LI p.č. 55/86; B – Skleněná stojatka z čirého skla, Tinctura gallarum (duběnková tinktura), Krajiniská lékárna, LI p.č. 2/2010/73; C – Skleněná stojatka z hnědého skla, Tinctura strophanthi (strofantová tinktura), léčivo ze skupiny Separanda – červené písmo na bílém poli, LI 137; D – Kovová nádobka na tablety (s detailem etikety), komerční produkt „Glandules d’Entérokinase Byla“ obsahující kakao, Krajiniská lékárna, LI p.č. 2/2010/435; E – Porcelánová stojatka, Balsamum styracis liquidum (tekutý styrax), lékárna U Anděla strážce, LI 278; F – Dřevěná stojatka, Arillus myristicae (Macis, muškátový květ), lékárna U Anděla strážce, LI 51; G – Porcelánová stojatka na nožce, Pulvis lycopodii (žluté zasýpátko, plavuňový výtrus), LI 267; H – Barokní dřevěná stojatka zdobená kresbou, Semen dauci cretici (semena „krétské mrkve“, *Athamanta cretensis*), Černá lékárna, LI 286. Foto Pavel Rozsival, 2025.*

*Fig. 1. Examples of apothecary jars used for keeping crude plant drugs and compound medicines containing a medicinal plants from the Medical-Pharmaceutical Collection of the Regional Museum in Olomouc. A – Glass jar made of clear glass, Asa foetida electuarium (gum resin from *Ferula asa-foetida*), LI 55/86; B – Glass jar made of clear glass, Tinctura gallarum (oak tincture), The Krajiniská Pharmacy, LI 2/2010/73; C – Glass jar made of brown glass, Tinctura strophanthi (strophanthus tincture), medicinal preparation of the Separanda group – red lettering on a white field, LI 137; D – Metal pill container (with label detail), commercial product “Glandules d’Entérokinase Byla” containing cocoa, Krajiniská Pharmacy, LI 2/2010/435; E – Porcelain jar, Balsamum styracis liquidum (liquid storax), U Anděla strážce Pharmacy, LI 278; F – Wooden jar, Arillus myristicae (Macis, mace – dried aril of nutmeg), U Anděla strážce Pharmacy, LI 51; G – porcelain jar, Pulvis lycopodii (spores of *Lycopodium clavatum*), LI 267; H – Baroque wooden jar decorated with a painted design, Semen dauci cretici (seeds of *Athamanta cretensis*), Black Pharmacy, LI 286. Photo by Pavel Rozsival, 2025.*

A

B

C

D

E

F

G

H

však z výsledků patrné, že si rostliny udržely v léčivých přípravcích své často nezastupitelné místo. Průzkum zajímavým způsobem doplnil informace o léčivých rostlinách, kterými v průběhu historie disponovala Krajinská lékárna, nebo které se využívaly na území Olomouce. Z muzeologického hlediska významnou měrou přispěl k odbornému zpracování lékařsko-lékařenského fondu VMO rozkrytím léčiv a surovin uchovávaných v jednotlivých stojátkách, sepsáním jejich synonymiky, složení, odkazů na recepty v lékopisech i na další odbornou a historickou literaturu a v neposlední řadě i identifikací příslušnosti části stojatek k určité lékárně. Tyto poznatky pomáhají lépe ukotvit sbírkové předměty v čase a dávají je do souvislostí nejen s farmacií, ale i vědeckými objevy, lékařskými postupy a vůbec stupněm lidského vědění.

Poděkování

Článek byl vytvořen v rámci vědeckovýzkumné činnosti botanického oddělení Vlastivědného muzea v Olomouci a olomouckého oddělení CARC a byl podpořen projektem NAKI – DH23P03OVV044 – Historie užívání a pěstování léčivých rostlin jako součást národní a kulturní identity.

Za kontrolu textu a veškeré připomínky autorky děkují dvěma recenzentům.

Literatura

- ARNDT, T. (s. d.): *Zapomenuté lékové formy I*. Online. Healthcomm magazin. ©2015–2025. Dostupné z: https://www.hcmagazin.cz/clanek_zapomenute-lekove-formy-i_4245.html. [cit. 2025-07-28].
- BÁBKOVÁ HROCHOVÁ, M. – HRADIL, F. – PROVAZOVÁ, V. – SOVKOVÁ, V. (2019): Expozice barokního herbária. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 317, s. 131–132. ISSN 1212-1134.
- BÁBKOVÁ HROCHOVÁ, M. – KAFFKOVÁ, K. – KOČENDOVIČ, J. (2023): Olomoucké barokní herbárium a jeho materia medica na přelomu 18. a 19. století. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 325, s. 79–121. ISSN 1212-1134.
- BÁBKOVÁ HROCHOVÁ, M. – KAFFKOVÁ, K. – KOČENDOVIČ, J. (2024): Olomoucké barokní herbárium a jeho materia medica na přelomu 19. a 20. století. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 327, s. 101–138. ISSN 1212-1134.
- BĚLOHOUBEK, A. (1881): *Stručný výklad ku farmakopoei rakouské*. Praha: nákladem vlastním. [Dostupné na Google books].
- BIOLIB – *Biological Library* (2025). Online. Dostupné z: <https://www.biolib.cz/cz/main/>. [cit. 2025-08-09].
- BRONCOVÁ, D. (ed.) (2003): *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo Media. ISBN 80-86098-30-3.
- Československý lékopis: *Pharmacopoea Bohemoslovenica* (1947). Praha: Ministerstvo zdravotnictví.
- DAVID, A. (1996): Vratme lékárnám historické názvy. *Zdravotnické noviny*. Roč. 41, č. 1, s. 6. ISSN 0044-1996. [Dostupné na MZK].
- Dispensatorium pharmaceuticum Austro-Viennense* (1729). Viennae: Ioannis Jacobi Kürner Inferioris Austriae Typographi. [Dostupné na <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10213792?-page=6,7>].
- Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense* (1751). Viennae: Gregorium Kurtzböck Universitatis Typographum. [Dostupné na Google books].
- DITRICHOVÁ, D. (2005): Ichtamol a dehty v současné dermatologické terapii. *Klinická farmakologie a farmacie*, 19, s. 47–48. ISSN 1212-7973.
- DRÁBEK, P. (2006): Zapomenuté lékové formy a galenické přípravky (část I.). *Praktické lékařství*, 6/2006, s. 285–286. ISSN 2788-1709.

- DRÁBEK, P. (2011): Naše léčivé přípravky na konci 18. století I. část – úvod a tekuté lékové formy. *Česká a slovenská farmacie*, 60, s. 247–254. ISSN 1210-7816.
- DRÁBEK, P. (2012): Naše léčivé přípravky v polovině 19. století (II. část) – galenické přípravky. *Česká a slovenská farmacie*, 61, s. 178–184. ISSN 1210-7816.
- FADRHHONCOVÁ, A. (1990): *Farmakoterapie kožních nemocí*. Praha: Avicenum. ISBN 80-201-0082-2.
- FELTER, H. W. – LLOYD, J. U. (1898): *King's American Dispensatory*. Eighteenth Edition. Third Revision (In two volumes). Cincinnati: The Ohio Walley Company. [Dostupné na Google books].
- GBIF – *Global Biodiversity Information Facility*. Online. Dostupné z: <https://www.gbif.org/>. [cit. 2025-08-09].
- HAGER, H. (1869): *Pharmacopoea recentiores Anglica, Gallica, Germaniae, Helvetica, Russiae inter se collatae. Supplementum Manualis pharmaceutici Hageri*. Vratislav: Impensis Ernesti Güntheri. [Dostupné na Google books].
- HAGER, H. (1875): *Manuale pharmaceuticum seu promptuarium quo et praecepta notatu digna pharmacopoeiarum variarum et ea, quae ad paranda medicamenta in pharmacopoeas usitatas non recepta sunt, atque etiam complura adjumenta et subsidia operis pharmaceutici continentur*. Lipsiae: Sumptibus Ernesti Günther. [Dostupné na Google books].
- HAGER, H. (1876): *Handbuch der pharmaceutischen Praxis für Apotheker, Ärzte, Droguisten und Medicinalbeamte*. Berlin: Verlag von Julius Springer. [Dostupné na Google books].
- HERBADENT (2023): *Herbadent*. Online. Dostupné z: https://www.herbadent.cz/wp-content/uploads/2023/10/Herbadent_katalog_2023_CZ.pdf. [cit. 2025-08-09].
- CHALABALA, M. (1997): *Technologie léků: Galenika*. Praha: Galén. ISBN 80-85824-68-X. [Dostupné na MZK].
- JANDA, C. (1941): *Nomina atque synonyma pharmaceutica et technica in lingua latina, bohemica, germanica et slovenica*. Editio tertia emendata et amplificata. Pragae: E. Weinfurter. [Dostupné na MZK].
- JANDOUŠ, A. (1885): *Nauka v způsobu předpisování a skladbě léků v receptech lékařských pro mediky*. Praha: Bursík a Kohout. [Dostupné na Google books].
- JULIEN, P. (1990): Documents publicitaires des Établissements Byla autour de 1914. *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, 286, s. 279–290.
- KAVINA, K. (1951): *Speciální botanika zemědělská – Část 3. Rostliny srostloplátečné a jednoděložné*. Praha: Brázda. [Dostupné na MZK].
- KENT, J. A. – BOMMARAJU, T. V. – BARNICKI, S. D. (2017): *Handbook of Industrial Chemistry and Biotechnology*. Springer. ISBN 978-3-319-52285-2.
- LÁBLER, K. (ed.) (1894): *Rakouská farmakopoea (sedmé vydání)*. Praha: Bursík a Kohout. [Dostupné na MZK].
- LENER, T. (2024): *Ověření autenticity pozůstatků léčivých přípravků z 18. století s obsahem jalovce nebo lékořice*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.
- LENNARTSON, A. (2017): *The Chemical Works of Carl Wilhelm Scheele*. Springer International Publishing. ISBN 9783319581811.
- LINDSEY, A. S. – JESKEY, H. (1957): The Kolbe-Schmitt Reaction. *Chemical Reviews*, 57(4), s. 583–620. DOI: 10.1021/cr50016a001.
- MOSSLER, G. (1912): Úřední prohlídky lékáren v praxi. *Časopis českého lékárnictva*. Roč. 31, č. 28, s. I–VIII. [Dostupné na MZK].
- OPLETALOVÁ, I. (2010): *Příspěvky k dějinám lékárenství. Dějiny lékáren města Olomouc*. Diplomová práce. Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Farmaceutická fakulta.
- PABST, G. (1887): *Köhler's Medicinal-Pflanzen in naturgetreuen Abbildungen mit kurz erläuterndem Texte: Atlas zur Pharmacopoea germanica, austriaca, belgica, danica, helvetica, hungarica, rossica, suecica, Neerlandica, British pharmacopoeia, zum Codex medicamentarius, sowie zur Pharmacopoeia of the United States of America. Band I*. Gera-Untermhaus: Verlag von Fr. Eugen Köhler. [Dostupné na Biodiversita Heritage Library].
- PANÝŘEK, D. (ed.) (1902): *Domácí lékař – lékařský rádce zdravých i chorých*. Praha: Bursík & Kohout. [Dostupné na MZK].

- PANÝŘEK, D. (ed.) (1903): *Domácí lékař – lékařský rádce zdravých i chorých, 2. J–Ž*. Praha: Bursík & Kohout. [Dostupné na MZK].
- PETLACH, S. (1948): *Předpisování léku v praxi*. Vyd. 2. Plzeň: Theodor Mareš. [Dostupné na MZK].
- Pharmacopoea austriaca* (1855). Editio quinta. Vídeň: Caes. Reg. Aluae et Imperii Typ. [Dostupné na Google books].
- Pharmacopoea austriaca* (1906). Editio octava. Vídeň: Caes. Reg. Aulae et Imperii Typographia. [Dostupné na <https://wellcomecollection.org>].
- PLADIAS – databáze české flóry a vegetace. Online. Dostupné z: www.pladias.cz. [cit. 2025-08-09].
- PREININGER, V. (1896): *Léčiva, jejich účinek, užití a dávky*. Praha: Bursík & Kohout. [Dostupné na Kramerius 5].
- REKTOŘÍK, Z. (1953): *Léky, jejich formy a výklad přípravy*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství. [Dostupné na MZK].
- ŘEHULA, M. – BERKA, P. – DITTRICH, M. – MUŽÍKOVÁ, J. – ONDREJČEK, P. et al. (2013): *Návody k základním praktickým cvičením z farmaceutické technologie*. Praha: Karolinum. ISBN 9788024623788. [Dostupné na Google Books].
- SALAŠ, J. – HARTMANN, M. (1964): *Farmaceutická chemie pro lékárenské laboranty*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství. ISBN 08-075-64. [Dostupné na MZK].
- SHOEMAKER, J. V. (1893): *A Practical Treatise on Materia Medica and Therapeutics with Especial Reference to the Clinical Application of Drugs: Volume II. An Independent Volume upon Drugs*. Philadelphia, London: The F. A. Davis co., Publishers.
- SENF, E. (1930): *Léčivé rostliny – návod k poznání a sbírání našich domácích a pěstovaných léčivých bylin, Část 2. Speciální*. Praha: Nákladem vlastním. [Dostupné na MZK].
- SHENSTONE, W. A. (1895): *Justus Von Liebig: His Life and Work (1803–1873)*. New York: Macmillan and Co. [Dostupné na Google Books].
- SKARNITZL, E. (1932): *Přednášky z farmakognosie Díl I. (Theoretický)*. Praha: Spolek čs. farmaceutů. [Dostupné na MZK].
- STACH, Z. (1938): *Důležité naše i cizí jedovaté a léčivé rostliny se zřetelem k jejich významu, pěstování a sběru*. Praha: Ministerstvo zemědělství. [Dostupné na MZK].
- STRAKOSCH, E. A. (1943): Studies on Ointments: V. Ointments Containing Resorcinol. Online. *Archives of Dermatology and Syphilology*, Vol. 48, no. 4, s. 393. ISSN 0096-6029. Dostupné z: <https://doi.org/10.1001/archderm.1943.01510040037007>. [cit. 2025-09-22].
- SVOBODA, J. (1891): *Úplný domácí lékař, lékařský rádce zdravých i chorých. Díl 2 (N–Z)*. Praha: Bursík a Kohout, Knihkupci c. k. České univerzity.
- ŠAMBERGER, F. (1925): *Dermatologie II. Část speciální B. Therapie chorob kožních*. Praha: Česká Grafická Unie. [Dostupné na MZK].
- ŠNEJDROVÁ, E. – ČERNÁ, I. – SAJKOVÁ, D. (2015): Přírodní polymery v magistráliter přípravě. *Praktické lékárenství*, roč. 11, č. 5, s. 175–179. ISSN 1801-2434.
- ŠTĚPÁNEK, J. (1894): Electuarium. In: *Ottův slovník naučný, osmý díl*. Praha: J. Otto, s. 484. [Dostupné na MZK].
- WOLFF, E. – HIRSCH, B. (1866): *Die Prüfung der Arzneimittel nebst Anleitung zur Revision der Öffentlichen- und Privat-Apotheken, Dispensir- und Mineralwasser-Anstalten, Droguerie- und Materialwaaren-Handlungen. Zum Gebrauch für Medicinalbeamte, Aerzte, Apotheker und Gewerbtreibende*. Berlin: Verlag der Königl. Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei. [Dostupné na Google Books].

Doporučená citace

BÁBKOVÁ HROCHOVÁ, M. – KAFFKOVÁ, K. (2025): Léčivé rostliny a jejich využití v historii zachycené na lékárenských stojátkách ve sbírce Vlastivědného muzea v Olomouci. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 329, s. 24–51. ISSN 1212-1134.